

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11^{ΗΣ} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2004

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Νέα παράσταση ἐγκοίμησης ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ὠρωποῦ, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Βασιλείου Πετράκου*.

Κοντὰ στὸ χωριὸ Κάλαμος τῆς Ἀττικῆς βρίσκονται τὰ ἐρείπια μεγάλου ἱεροῦ τοῦ θεοῦ Ἀμφιάρου. Τὸ ἱερὸ ἀνῆκε στὴ βοιωτικὴ πόλη τοῦ Ὠρωποῦ ποὺ βρισκόταν λίγα χιλιόμετρα βορειότερα, στὴ θέση τῆς σημερινῆς Σκάλας Ὠρωποῦ, ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια.

Ὅταν ὁ Ὠρωπὸς ἦταν ὑπὸ τὴν κατοχὴ τῶν Ἀθηναίων, τὴ διοίκηση τοῦ ἱεροῦ τὴν ἀσκούσαν οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ Ἀμφιάρου ἦταν ἱαματικὸς καὶ χθόνιος θεὸς μὲ σύμβολο τὸ φίδι, ὅπως ὁ Ἀσκληπιός, καὶ θεράπευε τοὺς ἀσθενεῖς ποὺ προσέρχονταν στὸ ἱερό του δίνοντας χρησμοὺς σὲ ὅσους τὸ ζητοῦσαν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου τους, τῆς ἐγκοίμησης, ὅπως εἶναι ὁ ἀρχαῖος ὄρος. Οἱ ἐπισκέπτες τοῦ ἱεροῦ ὅμως δὲν ζητοῦσαν μόνον συμβουλὴ γιὰ τὴ θεραπεία τῆς ἀσθένειας ἀπὸ τὴν ὁποία τυχὸν ἔπασχαν, ἀλλὰ καὶ χρησμὸ γιὰ τὴ λύση προσωπικῶν προβλημάτων ἢ ἀκόμη καὶ πολιτικῶν.

Οἱ μαρτυρίες οἱ σχετικὲς μὲ τὴ διαδικασία τῆς ἐγκοίμησης στὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ὠρωποῦ εἶναι λίγες καὶ γνωστὲς ἀπὸ μακροῦ χρόνου. Κυριώτερη εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ περιηγητοῦ Πausανίου (1, 34, 5), στὸ μέρος τοῦ ἔργου του ποὺ ἀφιερώνει στὸ ἱερό:

---

* BASIL PETRAKOS, **A relief from the Amphiaraeion of Oropos.**

δοκῶ δὲ Ἀμφιάραον ὄνειράτων διακρίσει μάλιστα προσκεῖσθαι· δῆλος δέ, ἡνίκα ἐνομίσθη θεός, δι' ὄνειράτων μαντικήν καταστησάμενος. καὶ πρῶτον μὲν καθήρασθαι νομίζουσιν ὅστις ἦλθεν Ἀμφιαράω χρησόμενος· ἔστι δὲ καθάρσιον τῷ θεῷ θύειν, θύουσι δὲ καὶ αὐτῷ καὶ πᾶσιν ὅσοις ἔστιν ἐπὶ τῷ <βωμῷ> τὰ ὀνόματα· προεξιργασμένων δὲ τούτων κριὸν θύσαντες καὶ τὸ δέρμα ὑποστρωσάμενοι καθεύδουσιν ἀναμένοντες δῆλωσιν ὄνειρατος.

(*Θεωρῶ τὸν Ἀμφιάραο ἰδιαιτέρως εἰδικὸ στήν ἐξήγηση τῶν ὀνείρων· τοῦτο δὲ εἶναι φανερό, γιατί μόλις θεοποιήθηκε, ἴδρυσε ὄνειρομαντεῖο. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔρχεται γιὰ νὰ λάβει χρησμό ἀπὸ τὸν Ἀμφιάραο πρέπει νὰ καθαρευεῖ, καὶ καθαρμός εἶναι ἡ θυσία στὸν θεό· καὶ θυσιάζουν ὄχι μόνον σ' αὐτόν, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλους, ὅσων τὰ ὀνόματα εἶναι γραμμένα στὸν βωμό· καὶ ἀφοῦ γίνουν ὅλα αὐτὰ τὰ προκαταρκτικὰ καὶ θυσιάσουν κριαρί καὶ ξαπλώσουν πάνω στήν προβειὰ του, κοιμῶνται καὶ περιμένουν τὸ φανέρωμα τοῦ ὀνείρου).*

Οἱ ἄφθονες ἐπιγραφές τοῦ Ὠρωποῦ, οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς ὁποῖες βρέθηκαν στὸ ἱερό, παρέχουν ἐλάχιστες πληροφορίες πέραν ἐκείνων πού λέγει ὁ Πausanias. Ἡ παλαιότερη, ἕνας νόμος (276)¹ ἀναφέρει μόνον τοὺς θεραπευο]μένους ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Ἡ λίγο νεώτερή της καὶ σπουδαιότερη, ὁ μέγας ἱερός νόμος, δηλαδή ὁ κανονισμὸς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ (277), εἶναι διεξοδικώτερος (στ. 20-56). Περιγράφει τὴ διαδικασία τῆς ἐγκοίμησης ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς εἰσόδου τοῦ προσκνητοῦ στὸ ἱερό ἕως τὸ τέλος. Ἐκεῖνος πού ζητᾶ χρησμό καθ' ὕπνου, εἴτε γιὰ θεραπεία εἴτε γιὰ τὴ λύση κάποιου ζητήματος πού τὸν ἀπασχολεῖ, κατὰ τὴν εἰσόδὸ του στὸ ἱερό καταθέτει στὶς ἀρμόδιες ἀρχές, στὸν νεωκόρο, τουλάχιστον ἑννέα ὀβολοὺς σὲ ἔγκυρο νόμισμα, κατόπιν προσφέρει μόνος του θυσία στὸν θεὸ καί, τέλος, κοιμᾶται στὸ ἐγκοιμητήριο, χωριστὰ οἱ ἄνδρες ἀπὸ τίς γυναῖκες.

Ἡ ἐγκοίμηση γινόταν πάνω στήν προβειὰ τοῦ θυσιασμένου κριαριοῦ, ὅπως ρητῶς ὁ Pausanias μνημονεύει: κριὸν θύσαντες καὶ τὸ δέρμα ὑποστρωσάμενοι καθεύδουσιν ἀναμένοντες δῆλωσιν ὄνειρατος.

Σὲ βάση ἀναθήματος (349) τοῦ νεωκόρου Πελοπίδου, πού ἔγινε κατὰ τὴν

1. Οἱ ἐντὸς παρενθέσεων μαῦροι ἀριθμοὶ παραπέμπουν σὲ ἀριθμοὺς ἐπιγραφῶν στὸ ἔργο μου *Οἱ Ἐπιγραφές τοῦ Ὠρωποῦ* (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, Ἀθήναι 1997).

περίοδο 335-322 π.Χ., ὁ ἀναθέτης δηλώνει ρητῶς ὅτι τὸ ἀνάθημά του τὸ κάνει κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀμφιαράου:

Ἀμφιαράω | Πελοπίδης | νεωκόρος | προστάξαν|τος τοῦ θεοῦ | ἀνέθηκε.

Δὲν γνωρίζουμε τί εἶδους ἦταν τὸ ἀφιέρωμα. Μᾶλλον κάποιο μαρμάρينو ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, μικρῆς σχετικῶς δαπάνης. Ἡ ἐντολὴ γιὰ τὴν προσφορὰ τοῦ ἀναθήματος δόθηκε στὸν νεωκόρο, ἐνῶ κοιμόταν. Τοῦτο συμβαίνει καὶ μὲ τίς, ὁμοίας διατύπωσης, ἐπιγραφές τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν².

Πενήντα περίπου χρόνια ἀργότερα, κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., δημοσιεύεται στὸ Ἀμφιάρειο, χαραγμένη σὲ μαρμάρινη στήλη (329), ἡ πράξη γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἑνὸς δούλου. Αὐτὸς ποὺ πλήρωσε τὴ στήλη καὶ τὴ χάραξη τῆς πράξης εἶναι ὁ Μόσχος Μοσχίωνος Ἰουδαῖος, δούλος κάποιου Φρυνίδα Ὠρωπίου. Φαίνεται ὅτι μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του κοιμήθηκε στὸ Ἀμφιάρειο γιὰ νὰ λάβει χρησμὸ ἀπὸ τὸν θεὸ σχετικά μὲ τὴν πορεία ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσει στὴ νέα ζωὴ του. Ὁ θεὸς τοῦ ἔδωσε τὴ συμβουλὴ νὰ γράψει τὴν πράξη τῆς ἀπελευθέρωσής του καὶ νὰ τὴν στήσει κοντὰ στὸν βωμὸ τοῦ ἱεροῦ. Ἡ φρασεολογία τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι χαρακτηριστικῆ:

Μόσχος Μοσχίωνος Ἰουδαῖος | ἐνύπνιον ἰδὼν προστάξαντος τοῦ θεοῦ | Ἀμφιαράου καὶ τῆς Ὑγιείας καθ' ἃ συνέταξε | ὁ Ἀμφιάραιος καὶ ἡ Ὑγίεια ἐν στήλῃι γράψαντα | ἀναθεῖναι πρὸς τῶι βωμῶι.

Δὲν γνωρίζουμε ἂν πραγματικὰ ὁ Μόσχος εἶδε τὸ ὄνειρο. Ἡ χάραξη καὶ δημοσίευση τῆς πράξης ἀπελευθέρωσής του ἦταν στοιχειώδης πρόνοια γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἀσφάλειά του. Πάντα ὑπῆρχε ἡ πιθανότητα νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ ιδιότητά του τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου. Μὲ τὴ μετοχὴ προστάξαντος ὁ θεὸς τὸν ἔθετε ὑπὸ τὴν προστασία του. Ἡ ἐμφάνισή του στὸν ὕπνο τοῦ Μόσχου ἐπεκύρωνε τὴν ἀπελευθέρωσή του.

Πολὺ ἀργότερα, στὸν 3ο μ.Χ. αἰ., κάποιος Μηνόδωρος ἀπὸ τὸν δῆμο τῆς Φλύας ἀφιερώνει στὸν Ἀμφιάραιο (467) τὴ μαρμάρινη εἰκόνα τοῦ παιδιοῦ του, τοῦ Μουσικοῦ, ὅπως λεγόταν. Τὸν λόγο τῆς ἀφιέρωσης τὸν ἐκθέτει στὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖο χαρακτῆκε στὴ βάση τοῦ ἀναθήματός του.

2. IG II² 4410, 4442, 4475a, 4498, 4675, 4969.

Φλυεύς με Μηνόδωρος, Ἀμφιάραε, σοί
 τίθησιν εἰκὼ Μουσικοῦ παιδὸς φίλου
 ὄν ἐκ βαρείας αὐτὸς ἤγειρας νόσου.

(Ὁ Μηνόδωρος ἀπὸ τῆ Φλύα μὲ ἀφιερώνει σὲ σένα, Ἀμφιάραε, τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγαπητοῦ παιδιοῦ του, Μουσικοῦ, πού τὸ θεράπευσε ἀπὸ βαρειά ἀρρώστια).

Στὴν ἐπιγραφή τούτη μιλάει τὸ ἴδιο τὸ ἀφιέρωμα, συνήθεια γνωστὴ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια. Ὁ λόγος τῆς ἀνάθεσης ἀναφέρεται ρητῶς: *γιατὶ τὸν θεράπευσε ἀπὸ βαρειά ἀρρώστια*. Ὁ τρόπος τῆς θεραπείας πού ἐφαρμόστηκε ἀπὸ τὸν πατέρα ἢ τὸν γιατρὸ τῆς οἰκογένειας δόθηκε, σὲ ὄνειρο πάντα, κατὰ τὴ διάρκεια ἐγκοίμησης στὸ ἱερό.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου ἢ στίς ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., κάποια γυναίκα πῆγε στὸ Ἀμφιάρειο καὶ ζήτησε συμβουλὴ ἀπὸ τὸν θεό, γιὰ τὴ θεραπεία τοῦ δεξιοῦ ποδιοῦ της στὸ ὁποῖο ἔπασχε. Προβλεπτικὴ ὅμως, ὑπόσχθηκε ἐξ ἀρχῆς στὸν Ἀμφιάραιο, ὅτι ἐφ' ὅσον θεραπευθεῖ θὰ τοῦ ἀφιερῶσει τὸ ὁμοίωμα τοῦ πάσχοντος μέλους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ἔκαμε συνοδεύοντας τὸ ἀνάγλυφο (409), πού κατασκεύασε ἐπίτηδες, μὲ τὴν ἀναγκαῖα ἐπιγραφή:

[ἡ δεῖνα]ια Ἀμφιεράωι
 [καὶ Ὑγεία]ι εὐξαμένη

δηλαδή τὸ ἀφιέρωμά της στὸν Ἀμφιάραιο καὶ στὴν Ὑγεία τὸ ἔκανε σὲ ἐκπλήρωση τάματος³.

Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, τὸν 3ο μ.Χ. αἰ., ἡ ἴδια ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται. Κάποιος πῆγε στὸ Ἀμφιάρειο καὶ ζήτησε τὴ συμβουλὴ τοῦ θεοῦ γιὰ τὴν θεραπεία τοῦ ἀριστεροῦ ποδιοῦ του στὸ ὁποῖο καὶ αὐτὸς ἔπασχε (469). Ὁ θεὸς δὲν τὴν ἀρνῆθηκε, ἀφοῦ ὁ ἀρρωστος εἶχε ὑποσχεθεῖ⁴ νὰ τοῦ κάνει κάποιο ἀφιέρωμα, σύμ-

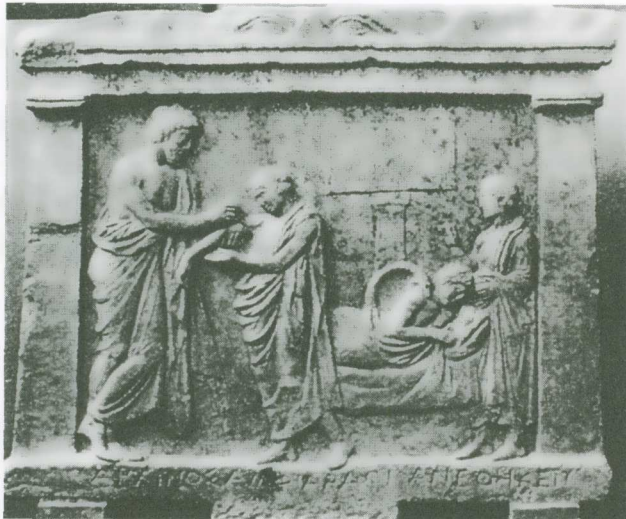
3. Ὁ τύπος εὐξάμενος, εὐξαμένη ἀπαντᾶται στὴν Ἀττικὴ σὲ ἀναθέσεις πρὸς ὅλους τοὺς θεοὺς, λ.χ. Ἀθηναῖ (IG II² 4318), Ἀσκληπιός (IG II² 4366, 4372, 4374), Ἄμμωνος (IG II² 4385), Ἀφροδίτη, Σάραπις.

4. Πλήθος εἶναι οἱ ἀναθέσεις πού γίνονται γιὰ τὴν ἐκπλήρωση ὑπόσχεσης, τάματος, εὐχῆς, κυρίως στὸν Ἀσκληπιὸ καὶ τὴν Ὑγεία (IG II² 4481 κ. ἐξ.).

φωνα με την ἐπιγραφή που σώθηκε πάνω στη στήλη με την ἀπεικόνιση σε ἀνά-
γλυφο του θεραπευμένου ποδιού:

Λεοντεύς
Λεοντέος
Λεβαδεύς
εὐχὴν Ἀμφιάρωι

Ἔοσα ἀνέφερα εἶναι σαφεῖς γραπτές πηγές γιὰ τὴ διαδικασία τῆς θεραπείας
μέσω τῆς ἐγκόμησης. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ συμπληρώνεται καὶ με τοὺς καταλόγους
ἀφιερωμάτων στὸν Ἀμφιάρωο στοὺς ὁποίους μνημονεύονται ὁμοιώματα μελῶν
τοῦ ἀνθρώπινου σώματος ἀπὸ πολύτιμο μέταλλο, τὰ λεγόμενα τύπια. Σήμερα
τὰ ὀνομάζουμε τάματα. Τρεῖς στήλες ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο μνημονεύουν ἀρκετὰ τέ-
τοια ἀφιερώματα: Μέλανος προσώπιον, Φιλίας τιτθός, Φαττίου χεῖρ (324),
μαστός Παραμόνου, μαστός ἱερὸς (325). Ὅλα αὐτὰ τὰ πολύτιμα ἀφιερώμα-
τα προϋποθέτουν συμβουλή τοῦ θεοῦ ἢ θεραπεία κατόπιν συμβουλῆς που δόθηκε
στὸν ὕπνο τοῦ ἀναθέτου.

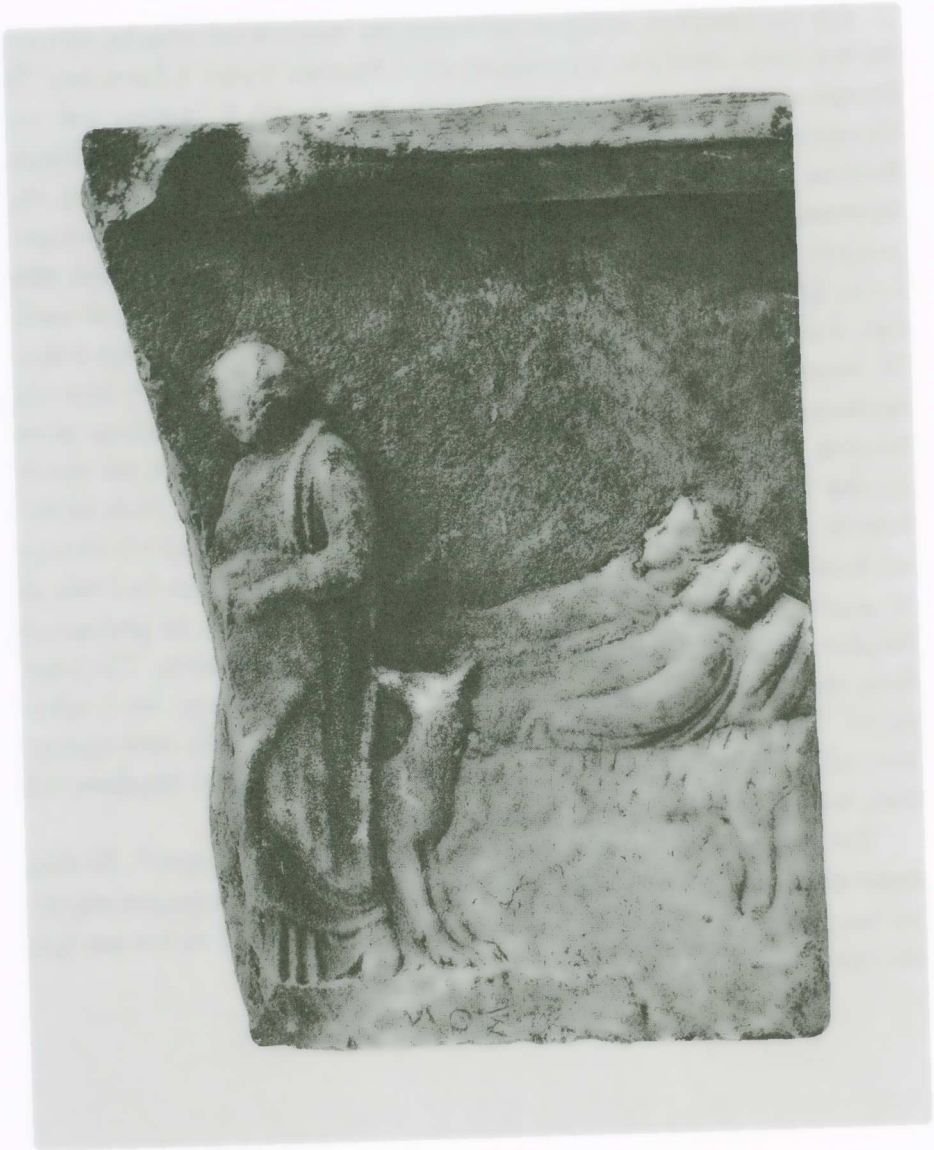

Για τὴν ἐγκοίμηση ὑπάρχουν καὶ σημαντικὰ παραστατικὰ μνημεῖα, ἀνάγλυφα, στὰ ὁποῖα εἰκονίζεται ἡ ἐγκοίμηση καὶ ἡ θεραπεία ἢ μόνο ἡ ἐγκοίμηση. Τὸ διασημότερο εἶναι τὸ ἀνάγλυφο πού ἀφιέρωσε στὸν θεὸ ὁ Ἀρχῖνος ἀπὸ τὸν Ἰρωπὸ (344). Βρέθηκε τὸ 1916 στὸ Ἀμφιάρειο ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα τοῦ ἱεροῦ Βασίλειο Λεονάρδο καὶ εἰκονίζει πλήρως τὴ διαδικασία τῆς ἐγκοίμησης καὶ τῆς θεραπείας. Στὰ ἀριστερὰ τῆς παράστασης εἰκονίζεται ὁ Ἀμφιάραιος νὰ κάνει χειρουργικὴ ἐπέμβαση στὸν ὦμο τοῦ ὄρθου νέου. Δεξιὰ στὸ ἄκρο, εἰκονίζεται πάλι ὁ νέος ὄρθιος, ὡς ἰκέτης. Στὴ μέση ὁ ἴδιος νέος κοιμᾶται ξαπλωμένος σὲ κρεβάτι, ἐνῶ ἓνα φίδι τοῦ λείχει τὸν ὦμο, ὅπου, ὅπως εἶναι φανερό, ἔπασχε ὁ νέος. Ἡ ἐπιγραφή στὴν πλίνθο τοῦ ἀναγλύφου δὲν μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὸν λόγο τῆς ἀνάθεσης τοῦ ἀναγλύφου, ὅπως ἐκεῖνες πού μνημονεύτηκαν. Διαβάζουμε μόνον Ἀρχῖνος Ἀμφιάραιω ἀνέθηκεν. Ἡ παράσταση μὲ τὶς τρεῖς φάσεις πού εἰκονίζεται εἶναι διαφωτιστικὴ. Ὁ Ἀρχῖνος δεξιὰ προσέρχεται στὸ ἱερό, τὸ ὁποῖο ὑποδηλώνεται μὲ τὸν μεγάλο πίνακα πάνω στὸν πεσσό. Ἀφοῦ πληρώσει τὴν ἀπαρχὴ καὶ θυσιάσει τὸ κριάρι, κοιμᾶται στὸ ἐγκοιμητήριο, βλέπει σὲ ὄνειρο ὅτι ὁ θεὸς μὲ τὴ μορφή φιδιῦ τὸν θεραπεύει, κάτι πού ἔγινε, ὅπως φαίνεται, μὲ χειρουργικὴ ἐπέμβαση, ἡ ὁποία εἰκονίζεται στὸ ἀριστερὸ μέρος τῆς παράστασης. Τὴν ἐπέμβαση στὸ ἀνάγλυφο τὴν κάνει ὁ Ἀμφιάραιος. Τοῦτο σημαίνει ἴσως, ὅτι ἡ πάθηση τοῦ Ἀρχίνου ἦταν κάποιο ἀπόστημα στὸν ὦμο, τὸ ὁποῖο ἄνοιξε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου του καὶ αὐτὸ τὸ συμβάν, τὸ ὁποῖο ἀποδόθηκε σὲ ἐπέμβαση τοῦ θεοῦ, ἀποτελέσει τὴν ἀρχὴ τῆς θεραπείας του.

Στὸ κρεβάτι τοῦ Ἀρχίνου δὲν δηλώνεται ἡ προβεῖα τοῦ κριαριοῦ⁵. Σὲ ἄλλο ἀποσπασματικὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ ἱερὸ εἰκονίζεται ἡ προβεῖα τοῦ κριαριοῦ καὶ πάνω του μισοξαπλωμένος κάποιος ἄντρας. Εἶναι μιὰ σκημὴ ἀπὸ τὸ ἐγκοιμητήριο τοῦ ἱεροῦ⁶.

5. Κατὰ μιὰ ἀποψη, ἡ ἐγκοίμηση πάνω στὴν προβεῖα τοῦ κριαριοῦ συνδέεται κυρίως μὲ τὴν πρόγνωση τοῦ μέλλοντος καὶ δὲν ἦταν κανόνας στὶς περιπτώσεις ζήτησης τῆς θεραπείας ἀπὸ ἀρρώστια. Βλ. Ἀγγελικῆς Πετροπούλου, *Incubation on a ram skin*, (La Béotie Antique, Lyon - Saint Étienne 16-20 mai 1983) 169-177.

6. Εἰκόνα του βλ. στὸ βιβλίο μου, *Ὁ Ἰρωπὸς καὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀμφιάραιου*, πίν. 416.

Πλάκα με ανάγλυφο σκηνής, πιθανώς από τον ναό της Αθηνάς στην Πύλη της Ακρόπολης. Ο σκηνιστής, ο οποίος φαίνεται να είναι ο ίδιος ο θεός, στέκεται δίπλα στην Αθηνά που βρίσκεται ανάκλιση. Η σκηνή είναι η ίδια που απεικονίζεται στην αγγειογραφία. Η ανάγλυφη σκηνή είναι από τον ναό της Αθηνάς στην Πύλη της Ακρόπολης. Ο σκηνιστής, ο οποίος φαίνεται να είναι ο ίδιος ο θεός, στέκεται δίπλα στην Αθηνά που βρίσκεται ανάκλιση. Η σκηνή είναι η ίδια που απεικονίζεται στην αγγειογραφία.

Πριν από λίγα χρόνια βρέθηκε ένα νέο ανάγλυφο⁷ με παράσταση ἐγκοίμησης, ἡ δεύτερη μετὰ τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Ἀρχίνου, τὸ ὁποῖο δημοσιεύθηκε προσφάτως⁸. Τὸ ἀνάγλυφο εἶναι τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. καὶ ἡ ἔλλιπής ἐπιγραφή του, στὸ ἐπίκρανο καὶ τὴν πλίνθο, εἶναι λιτή: [Ἀμφιαρ]άωι | [--]μος. Σώζεται μόνο τὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ ἀναγλύφου, ὅπου εἰκονίζεται κρεβάτι στρωμένο μὲ προβεῖα κριαριοῦ, πάνω στὴν ὁποία κοιμοῦνται δύο ἄντρες ντυμένοι. Ὁ ἓνας εἶναι γενειοφόρος καὶ ὁ ἄλλος νέος ἀγένειος. Ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ κρεβάτι εἰκονίζεται ἀκόμη ἓνας σκύλος πὺ στρέφει τὸ κεφάλι του πρὸς τ' ἀριστερά, δηλαδὴ πρὸς τὰ χαμένα πρόσωπα τῆς ὑπόλοιπης παράστασης καὶ ἔμπρὸς ἀπὸ τὸν σκύλο μιὰ γυναίκα στραμμένη καὶ αὐτὴ πρὸς τ' ἀριστερά, μὲ χιτώνα καὶ ἱμάτιο, σὲ μέγεθος ὅμως μεγάλο, μέγεθος θεοῦ δηλαδὴ. Γιατὶ στὰ ἀρχαῖα ἀναθηματικά ἀνάγλυφα, οἱ θνητοί, προσκυνητές, ἀναθέτες ἢ ἱκέτες, εἰκονίζονται πάντοτε σὲ μέγεθος πολὺ μικρότερο ἀπὸ τοὺς θεοὺς. Ἴσως ἐδῶ στὸ ἀνάγλυφο ἡ γυναίκα εἶναι ἡ θεὰ Ὑγεία, ἴσως κάποια ἄλλη γυναικεῖα ἱαματικὴ θεότητα πὺ λατρευόταν στὸ Ἀμφιάρειο. Ὁ Πausanias (1, 34, 3) περιγράφοντας τὰ μέρη τοῦ βωμοῦ τοῦ ἱεροῦ λέγει ὅτι «τετάρτη δέ ἐστὶ τοῦ βωμοῦ μοῖρα Ἀφροδίτης καὶ Πανακείας, ἔτι δὲ Ἰασοῦς καὶ Ὑγείας καὶ Ἀθηναῖς Παιωνίας». Μποροῦμε λοιπὸν νὰ διαλέξουμε γιὰ τὴ θεὰ τοῦ ἀναγλύφου ἀνάμεσα σὲ περισσότερες θεότητες. Γιὰ τὸ μέρος τῆς παράστασης πὺ χάθηκε ὑποθέτω ὅτι εἰκονίζονταν ὁ Ἀμφιάραιος, ἴσως σὲ σκηνὴ θεραπείας. Εἰκονίζονταν ἀκόμη κάποιοι Ἀσκληπιάδης ἢ Ἀσκληπιάδες, ἐξ αἰτίας τοῦ σκύλου, ζῴου ἱεροῦ πὺ συνοδεύει τοὺς Ἀσκληπιάδες στὶς παραστάσεις τους⁹.

Τὸ νέο στοιχεῖο πὺ φέρει τὸ ἀνάγλυφο εἶναι ἡ παράσταση δύο κοιμωμένων.

7. Ἀπὸ μάρμαρο πεντελικό. Εἶναι ὕψ. 0.385 πλ. σωζ. ἄνω 0.29 πᾶχ. 0.075. Λεῖπει περίπου τὸ μισὸ ἀνάγλυφο ἀριστερά. Βρέθηκε ὡς πλάκα τοῦ δαπέδου, μαζί μὲ ἔλλιπες ἀποβατικὸ ἀνάγλυφο, τῆς κομητηριακῆς ἐκκλησίας τοῦ Καλάμου Ἁγίου Νικόλαος. Στὴν ἴδια ἐκκλησία εἶχε βρεθεῖ, τὸ 1887, τὸ κάτω θραῦσμα τῆς ἀγωνιστικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ὠρωποῦ (520) (πρβ. Β. Λεονάρδον, ΑΕ 1919, 75α).

8. Ἐλ. Γκίνη-Τσοφοπούλου, ΑΔ 50 (1995) Χρονικά Β1, 74-75, πίν. 34α, Ἀθήνα 2000.

9. Ὁ Μαχάων καὶ ὁ Ποδαλείριος, γιοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, συνοδεύονται ἀπὸ σκύλους σὲ συμπλέγματα ἀπὸ τὸ Δίον (LIMC VIII Suppl., Machaon, 777-780). Πρβ. τὸ ἀνάγλυφο 1426 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν Ἐπίδαυρο, ὅπου οἱ Ἀσκληπιάδες συνοδεύονται ἀπὸ σκύλους (LIMC II, Asklepios, εἰκ. 207). Χρήσιμη καὶ διαφωτιστικὴ εἶναι πάντοτε ἡ παλαιὰ μελέτη τοῦ S. Reinach, Les chiens dans le culte d' Esculape, Revue Archéologique 4, 1884, 129-135.

Ἡ πρώτη εἰκασία εἶναι, ὅτι πρόκειται γιὰ συγγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ζήτησαν τὴ συμβουλή τοῦ θεοῦ γιὰ οἰκογενειακὴ τους ὑπόθεση καὶ ὄχι γιὰ θεραπεία. Στὴν περιπτώσιν αὐτὴ ἡ κατάληξη τῆς λέξης τοῦ τέλους τῆς ἐπιγραφῆς ἀνήκει σὲ ἀντρικὸ ὄνομα οἰουδήποτε Ὀρωπίου πολίτη, γιὰτὶ δὲν ἀκολουθεῖ ὄνομα ἐθνικὸ ἢ ἀπτικὸ δημοτικόν. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη ἐκδοχὴ πιθανὴ ἐξ αἰτίας τῆς χρονολόγησιν τοῦ ἀναγλύφου στὸ δεύτερο μιστὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Γνωρίζουμε ὅτι τὸ 335 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος παραχώρησε τὸν Ὀρωπὸ μὲ τὴν ἐπικράτειά του στὴν Ἀθήνα, σὲ ἐκπλήρωση σχετικῆς ὑπόσχεσιν τοῦ πατέρα του Φιλίππου Β' καὶ ἐξ αἰτίας τῆς δυσἀρέσκειασ πού τοῦ εἶχαν προκαλέσει οἱ Ὀρωπίοι μὲ τὸ νὰ τιμῆσουν (1, 2) τὸν διεκδικητὴ τοῦ μακεδονικοῦ θρόνου Ἀμύντα Περδίκκα¹⁰. Τὴν ἱστορία τῆς παραχώρησιν μνημονεύουν ὁ ρήτορας Δημάδης (Ὑπὲρ τῆς δωδεκαετίασ 9) καὶ ὁ Πausanias (1, 34, 1). Μετὰ τὴν προσάρτησιν τοῦ Ὀρωποῦ στὴν Ἀθήνα, στὸ διάστημα 330-324 π.Χ., οἱ Ἀθηναῖοι χωρίσαν τμῆμα τῆς Ὀρωπίασ σὲ πέντε μέρη. Κάθε μέρος δόθηκε σὲ δύο φυλές¹¹. Τὸ μέρος ὅμως πού δόθηκε στὴ φυλὴ Ἀκαμαντίδα καὶ στὴν Ἴπποθωντίδα ἀνῆκε στὸ ἱερό τοῦ Ἀμφιαράου, τὸ ὁποῖο ἀντέδρασε γιὰ τὴν ἀρπαγὴ τῆς περιουσίασ του. Τὸ ἱερό τὰ χρόνια ἐκεῖνα βρισκόταν κάτω ἀπὸ ἀθηναϊκὴ διοίκησιν, ἡ ὁποία διεκδίκησε τὰ δικαιώματα τοῦ θεοῦ πού βλάπτονταν μὲ τὴν ἀφαίρεσιν προσοδοφόρων ἐκτάσεων. Γιὰ τὴ λύσιν τοῦ ζητήματος ἡ ἀθηναϊκὴ βουλή ἀναγκάστηκε νὰ στείλει στὸ ἱερό ἐπιτροπὴ τριῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι θὰ ζητοῦσαν τὴ συμβουλή τοῦ Ἀμφιαράου ἐπὶ τοῦ ζητήματος, κατὰ τὴν ἐγκοίμησή τους. Ἀρχηγὸσ τῆς ἐπιτροπῆσ ἦταν ὁ Εὐξένιπποσ Ἐθελοκράτουσ Λαμπτρεύσ, ἱερέασ τῆς Ὑγίασ στὴν Ἀθήνα. Τὴν ὄλη ὑπόθεση, ἡ ὁποία εἶχε κατόπιν περιπλοκέσ, διηγεῖται ὁ Ὑπερείδης στὸν ἀρτιώτερο σωζόμενο λόγο του, τὸν ὑπὲρ Εὐξένιππου. Τὸ ὄνειρο τοῦ Εὐξένιππου θεωρήθηκε ὡσ ψευδὲσ ἀπὸ τὸν ρήτορα Πολύευκτο Κυδαντίδῃ, ὁ ὁποῖοσ ὑπέβαλε «εἰσαγγελικὴ γραφὴ» ἐναντίον του. Ἐὰν ὁ Εὐξένιπποσ καταδικαζόταν ὑπῆρχε κίνδυνοσ νὰ θανατωθεῖ. Ἡ δυσμενὴσ αὐτὴ προοπτικὴ ἀνάγκασε τὸν κατηγορούμενο νὰ ζητήσει τὴ βοήθεια τοῦ Ὑπερείδου, ἐνὸσ ἀπὸ τοὺσ δέκα ἀπτικὸουσ ρήτορεσ τοῦ κανόνου. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Ὑπερείδης κατόρθωσε νὰ ἀθωώσει τὸν πελάτη του.

10. Denis Knoepfler, *Oropos, colonie d'Éretrie*. Histoire et Archéologie, Les Dossiers 94 (mai 1985) 53.

11. Louis Robert, *Hellenica* XI-XII, 197.

Τὸ νέο ἀνάγλυφο, ὅπως εἶπα, εἰκονίζει δύο ἄνδρες νὰ κοιμοῦνται πάνω στὴν προβειὰ τοῦ κριαριοῦ. Ἀπὸ τὸν λόγο τοῦ Ὑπερείδη (14) γνωρίζουμε ὅτι ὁ Εὐξέ-
νιππος εἶδε ὄνειρο: ὁ δῆμος προσέταξεν Εὐξενίππῳ τρίτῳ αὐτῶ ἐγκατα-
κλιθῆναι εἰς τὸ ἱερόν, οὗτος δὲ κοιμηθεὶς ἐνύπνιον φησιν ἰδεῖν, ὃ τῶ δῆμῳ
ἀπαγγεῖλαι. (Ὁ δῆμος διέταξε τὸν Εὐξένιππο, μαζί μὲ δύο ἄλλους πολίτες, νὰ
κοιμηθεῖ στὸ ἐγκοιμητήριο τοῦ ἱεροῦ· ἐκεῖνος δὲ ἀφοῦ κοιμήθηκε, εἶπε ὅτι εἶδε
ὄνειρο, τὸ ὁποῖο θὰ γνωστοποιήσει στὸν δῆμο). Οἱ ἄλλοι δύο φαίνεται ὅτι δὲν εἶδαν
ὄνειρο, δὲν μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Εὐξένιππο στὴν ἀπολογία του, καὶ ἡ ἀποστο-
λή τους, ἔστω κι ἂν δὲν εἶδαν ὄνειρο, θεωρήθηκε ὅτι εἶχε ἐκπληρωθεῖ. Ἐπειὰ τὸ
νέο ἀνάγλυφο εἰκονίζει τοὺς δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀπεσταλμένους τῆς ἀθηναϊκῆς
βουλῆς, ἡ ὁποία πλήρωσε καὶ γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἔργου; Εἶναι φανερό ὅτι τὸ
ἀνάγλυφο ἀποτελεῖ εἰδικὴ παραγγελία. Ἐὰν ἡ τολμηρὴ αὐτὴ εἰκασία μου ἀλη-
θεύει, τότε ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἀναγλύφου μπορεῖ νὰ συμπληρωθεῖ¹² ὡς ἐξῆς:

[Ἀμφιαρ]άωι

[Ἀθηναίων ὁ δῆ]μος

Στὸ ἀνάγλυφο δὲν περιλαμβάνεται καὶ τὸ τρίτο μέλος τῆς ἐπιτροπῆς, ἡ μορ-
φή τοῦ Εὐξένιππου, γιατί ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀποστολῆς του εἶχε ἀμφισβητηθεῖ μὲ
τὸ νὰ θεωρηθεῖ τὸ ὄνειρό του ψευδές. Ὅταν ὅμως ἀπέσεισε τίς ἐναντίον του κα-
τηγορίες τοῦ Πολυεύκτου, δὲν παρέλειψε νὰ στείλει στὸ Ἀμφιάρειο τὸ προσω-
πικὸ εὐχαριστήριο ἀνάθημά του. Ἦταν τὸ χάλκινο ἄγαλμα τῆς θεᾶς Ὑγίας,
τῆς ὁποίας ἦταν ἱερέας στὴν Ἀθήνα. Ἡ ἐπιγραφή (347) τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλ-
ματος πού σώθηκε φέρει οὐδέτερη ἐπιγραφή:

Ὑγία.

Εὐξένιππος Ἐθελοκράτους

ἀνέθηκεν

12. Εἶναι δυνατόν ἡ ἀνάθεση νὰ συμπληρωθεῖ καὶ ἀλλιῶς. Λ.χ. [Ἀμφιαρ]άωι | [ὁ δεῖνα καί--]μος. Αὐτὸ προϋποθέτει ὅτι οἱ δύο εἰκονιζόμενοι εἶναι Ὠρώπιοι, ὅπως ὁ Ἀρχίνος, γνωστοὶ στὸ ἱερό καὶ δὲν
χρειάζονται οὔτε πατρώνυμο οὔτε ἐθνικό. Μπορεῖ ἀκόμη νὰ εἶναι καὶ Ἀθηναῖοι γνωστοὶ στὸ ἱερό,
ὅπως ὁ Εὐξένιππος, ὁ ὁποῖος συνοδεύει τὸ ὄνομά του μὲ τὸ πατρώνυμο, ἀλλὰ ὄχι μὲ δημοτικὸ ἢ ἐθني-
κό. Ἡ συμπλήρωση αὐτὴ ὅμως δὲν φαίνεται πιθανή.

Δὲν μνημονεύεται στὴν ἐπιγραφή τοῦ βάθρου ὁ Ἀμφιάραος. Ὁ Εὐξένιππος θὰ τοῦ κρατοῦσε μνησικακία γιὰ τὴν περιπέτεια, στὴν ὁποία ἐξ αἰτίας του ἀναμίχθηκε. Ἡ προβολὴ ὅμως τῆς Ὑγείας δείχνει ὅτι αὐτὴν θεωροῦσε προστάτιδά του. Καὶ αὐτὸ τὸ δηλώνει κάπως ἔντονα. Πρῶτα μὲ τὸ ἀκριβὸ ἀνάθημα πρὸς τὴν Ὑγεία καὶ κατόπιν μὲ τὴν παράλειψη τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀμφιαράου, μέσα στὸ ἴδιό του τὸ ἱερό.

SUMMARY

A relief from the Amphiaraeion of Oropos

A relief from the Amphiaraeion of Oropos, of the second half of the fourth century B.C., missing the left part, depicts on the left a female standing goddess and besides her a dog. On the right of the relief is depicted the incubation of two men on a ram's skin, one bearded and a youth. The representation of the two men is connected with the incubation, in the sanctuary of Amphiaraios, of Euxenippos son of Ethelokrates of the deme of Lamptrai (Hyperides, *Pro Euxenippo* 14). It is possible that the male sleeping figures, depicted in the relief, are the two other Athenians who had demanded, together with Euxenippos, an oracle from Amphiaraios on behalf of the Demos of the Athenians. The inscription on the relief probably runs as follows: [Ἀμφιαρ]άωι | [Ἀθηναίων ὁ δῆ]μος.